

Mijnheer, dat weiger ik

Een politieagent in verzet

Peter Sierksma

Afbeelding omslag: Persoonsbewijs van Pieter Kapenga afgegeven op 3 oktober 1940 (privécol-
lectie erven Kapenga)

Omslagontwerp: Suzan Beijer
Ontwerp binnenwerk: TAT Zetwerk, Utrecht

ISBN 978 94 6249 824 2
e-ISBN 978 94 6249 825 9
NUR 689

© 2021 Peter Sierksma, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Voor Roel Kapenga,
in herinnering Annie en Pieter Kapenga-Mulder

'Your engagement has consequences'

Olafur Eliasson

Inhoud

- 1 Tussen zwijgen en schrijven · 9
- 2 Weerzien · 25
- 3 Terugkeer · 43
- 4 In de schaduw van de Vrijmaking · 59
- 5 Brieven op bed · 77
- 6 Met de handen van een hoefsmid · 95
- 7 Vader, veldwachter en vakbondsman · 113
- 8 Kampen · 129
- 9 ‘Mijnheer, dat weiger ik’ · 149
- 10 ‘In de Vught’ · 169
- 11 Dachau · 193
- 12 Tussen schrijven en zwijgen · 217

Noten · 232

Geraadpleegde bronnen en literatuur · 240

Dankwoord · 247

PS · 249

Namenregister · 251

Tussen zwijgen en schrijven

‘Lees Hoornik maar,’ zei mijn grootvader Pieter Kapenga als ik hem naar zijn kampervaringen vroeg. Zelf sprak hij, de vader van mijn moeder Geertje, er liever niet over. Zijn dagen in Vught en Dachau hadden lang genoeg geduurd. En mocht hij soms nog schaars iets delen, dan was dat enkel met een voormalige kampgenoot, zijn predikant of Gerrit van ’t Hul, getrouwd met zijn jongste dochter Tiny. Maar verder niet. Na zijn terugkeer uit Dachau op 29 mei 1945 had hij zijn herinneringen eenmalig in tweevoud opgeschreven. Een eerste versie voor zijn vrouw Annie en de kinderen, een tweede voor de plaatselijke krant. Dat was genoeg.

Lees Hoornik maar.

Met Hoornik doelde mijn grootvader op de in die dagen invloedrijke dichter, schrijver en journalist Ed. Hoornik. Net als opa had Hoornik zowel in Dachau als eerder in Vught gezeten en hij had daarover indringend verslag gedaan, met name in *Vrij Nederland*. Hoewel opa hem nooit persoonlijk had ontmoet, had hij Hoornik wel in het kamp zien lopen en was hij er bij toen de dichter op de appelplaats op 10 mei, vlak na de bevrijding door de Amerikanen, de Nederlandstalige gevangenen toesprak.

Lees Hoornik maar.

Maar zo makkelijk liet ik me niet afschepen. Dus kwam ik erop terug nadat ik van mijn zakgeld Hoorniks pas verschenen *Verzameld werk* had aangeschaft en het dagboek *Goethe in Dachau* van diens vriend en collega, de communistische verzetsman Nico Rost, op de kop had getikt. Maar helpen deed het niet, want opa gaf geen krimp. Ik weet nog hoe we samen door de bossen tussen Zeist en Austerlitz aan het wandelen waren en ik opnieuw aandrong: ‘En Rost? Heeft u Nico Rost dan wel gekend?’

Ja, zei hij, in zoverre dat hij hem net als Hoornik op afstand had ontmoet. Helemaal waar was dat niet, want Rost had hij wel degelijk van dichtbij meegemaakt. In dienst van de ziekenboeg was het Rost die de laatste weken voor de bevrijding met de dodenlijsten van de gevangenen van blok naar blok moest voor de laatste stand van zaken en aldus ook barak 17, het tijdelijke adres van Pieter Kapenga, bezocht.

Maar verder geen contact. Mijn grootvader woonde nu eenmaal niet in blok 9, waar intellectuelen en andere invloedrijke mensen als Hoornik, Rost, Stuuf Wiardi

Beckman, Pim Boellaard en W.L. Brugsma gevangen zaten. Het waren en bleven gescheiden werelden, ook na de bevrijding. Kregen de schrijvers administratieve baantjes binnen het kamp, opa – die zichzelf als politieman onder de werklieden schaarde – wachtte naast enig sjouwwerk een buiten het kamp gelegen akker waar hij tomaten moest telen. Een geluk bij een ongeluk, want veel van zijn lotgenoten werden de staal- en wapenfabrieken rond Allach en München ingejaagd en keerden niet meer terug. Zijn positie op de Pollnhof, aan de rand van Dachau vlak bij het kamp gelegen, had mijn grootvader vooral te danken aan het ontbreken van zijn rechterpink, die hij vlak voor de oorlog tijdens een patrouille op de IJssel als gevolg van een ontploft motorblok verloren had. Verhalen genoeg, zelfs voor een boek, maar nogmaals, opa zweeg liever dan dat hij vertelde.

Als nieuwsgierige scholier begreep ik daar weinig van. Waarom van Pieter Kapenga geen hartverscheurende herinneringen zoals je die las bij bovengenoemde schrijvers noch heldendaden zoals je die tegenkwam in boeken over bijvoorbeeld vriend en Kamper stadgenoot Marinus Post of het door Anne de Vries geromantiseerde leven en verzetsverleden van diens broer Johannes?

Ondertussen deed ik vreselijk mijn best om Hoornik te begrijpen, maar dat viel niet mee. Het was me, eerlijk gezegd, te hoog gegrepen. Zoals hij over de slachtoffers, de beulen en de lijken schreef: ‘De dood loerde in onze kleren, in onze bedden, hij stak ons in het vlees.’ Het was te veel, het ging te diep en de emoties waren te groot. Vlak voordat ik dreigde af te haken, gebeurde er iets waardoor ik alsnog door de dichter werd gegrepen; zij het op een heel andere manier dan mijn grootvader ongetwijfeld had bedoeld.

Tijdens het eindexamen voor de havo in het voorjaar van 1976, stond Hoornik tot mijn grote verrassing opeens tussen de stelopdrachten voor het Nederlands. Zonder commentaar stond er zomaar een vers uit de dichtbundel *Ex tenebris*, met woorden die ik wel begreep:

*En iedere dag opnieuw moet ik mij dwingen
tot het duel met de gewone dingen:
ik doe het, maar soms is het of ik stik.*

Ik schreef een opstel over mijn astma en voelde voor het eerst iets van de onderliggende emoties die opa mogelijk gevoeld had, maar die hij zelf niet wist te duiden of niet wilde duiden.

Vele malen heb ik me er het hoofd over gebroken en me er uiteindelijk mee verzoend dat opa mij op afstand hield omdat hij zijn emoties binnenboord wilde houden en bovendien zijn eigen rol niet zo belangrijk vond. Mijn grootvader

rekende zichzelf tot de eenvoudige ambtenaren en werklieden die door de nummers die zij op hun lichaam getatoeëerd gekregen hadden nog anoniemer waren gemaakt dan ze in het gewone leven voor 1940 al waren. Wel wilde hij iets nalaten voor zijn kinderen en de stad die hij als politieman diende. Vandaar zijn herinneringen in het *Kamper Nieuwsblad* die in de maanden februari tot en met augustus van 1947 werden geplaatst onder de titel 'Belevenissen in een concentratiekamp'. Maar daar bleef het bij, of zoals een van zijn dochters het uitdrukte: 'Hij vertelde toch al niet veel.'

Vroege herinneringen

Lange tijd speelde de oorlog in het beeld dat ik van mijn grootvader had niet of nauwelijks een rol. Als er al iets bijzonders aan hem was, was het dat hij, opa Kapenga, mijn enige opa was. Want de andere, pake Wybe, had ik nooit gekend. Voor de oorlog uitbrak was hij, de vader van mijn vader Oene Sierksma, gestorven aan darmkanker. Van hem, de wagenmaker uit het Friese Suameer, kende ik alleen zijn portret. Met zijn smalle gezicht, zwart haar en zwarte snor, kijkt hij nog altijd met zijn donkere ogen de fotograaf ernstig aan op een manier zoals mijn vader ook kon kijken: met die karakteristiek ernstige, ietwat melancholieke blik die me altijd de indruk gaf dat Buster Keaton een verdwaalde achteroom had kunnen zijn.

Ik had dus alleen opa Pieter Kapenga. Een opa zoals een opa moest zijn. Ja, werkelijk, om Annie M.G. Schmidt uit de televisieserie *Ja zuster, nee Zuster* aan te halen, 'in heel Europa, niemand zo aardig als hij'. De gedroomde opa zoals ieder kleinkind die zich wenst. Terwijl oma ons met limonade, snoep, spelletjes en gestoofde peertjes op zondag verwendde, maakte opa tolleren en bezorgde hij al zijn 24 kleinkinderen wel een keer een step of een fiets.

Met zijn witte vierkante kop en licht ondeugende ogen was hij vrijwel altijd goedgehumeurd en zat hij vol grapjes, verhaaltjes of oneliners zoals het altijd vrolijke 'Hoog voor de prins!' of 'Iedere avond trok bij buurman een kwajongen aan de bel...', een rijmpje dat afliep met een emmer water en alle gevolgen voor de kwajongen van dien. Later begreep ik dat zijn vrolijk met opgeheven hand gebezigde groet aan de prins niet zomaar uit de lucht kwam vallen. Voor hij in 1924 trouwde met zijn lief Annegien Mulder en dienst nam als veldwachter en later politieman, had hij bij de bereden marechaussee gezeten. De prinselijke groet voorzag in een saluut met een indrukwekkende steigeringspaard.

Eigenlijk had mijn grootvader wel iets weg van Malle Pietje uit de televisieserie *Swiebertje*. Hij rommelde en sjacherde wat in zijn schuurtje achter het huis

Annie en Pieter Kapenga-Mulder, 1964.

aan de Fernhoutstraat, stofjas aan, sigaartje in de mond, ja, dat was opa. ‘In heel Europa’, zoals hij zelf de toon zette, ‘niemand zo’n brompot’ als hij. Pieter Kapenga gedroeg zich in niets gewichtig. Blies nooit hoog van de toren en was – hoe anders dan de humeurige plichtsgetrouwe veldwachter Bromsnor uit Swiebertje! – altijd goedgemutst en scherp in zijn observaties. Zo noemde hij mij al vroeg ‘fantast’ of ‘pastoorke’ omdat ik altijd voor me uit zat te babbelen in de kinderstoel, en in de tijd dat lange haren in de mode raakten en menig fatsoenlijk burger zich aan zoveel vrijgevochtenheid stoorde, typeerde hij mijn oudste broer Wybe en neef Fred gewoonweg als Simson en Absalom – naar de bekendste langharige figuren uit de Bijbel.

Pieter had door de jaren wel geleerd waar hij zich wel of niet druk om moest maken, hij was onverstoort. Nooit heb ik hem betrappt op een roddel of kwaadsprekerij. Het enige waaruit met de nodige moeite een minder gunstig oordeel over een oud-collega of medebroeder uit de kerk kon worden afgeleid was een veelbetekenend zwijgen.

Hoofd- en bijzaken wist hij als geen ander te scheiden. Zo was het eerste wat hij zei toen hij na zijn terugkeer uit Dachau hoorde dat de Gereformeerde Kerk waartoe hij behoorde ‘gescheurd’ was: ‘Hadden ze niets beters te doen?’

Mede omdat oma in 1944 al gekozen had voor het kamp van professor Klaas Schilder van de 'Vrijgemaakten', waarover later meer, sloot opa zich daar na zijn terugkeer ook bij aan. Maar met tegenzin. Zijn geloof had hem door de hel van Dachau heen getrokken en was hem te dierbaar om aan leerstellige en kerkpolitieke zaken ondergeschikt te maken. Waar veel oud-gemeenteleden elkaar in Kampen na de oorlog met de nek aankeken, stond Kapenga boven de partijen en bleven ook de 'synodalen' van het andere kamp bij hem altijd welkom, zoals hij bij hen welkom bleef. Een mooi voorbeeld in dit verband is het bezoek dat de niet met Schilder meegetrokken dominee Impeta aan mijn grootvader bracht, toen deze na terugkeer van het kamp op bed moest bijkomen van een zogenoemde natte pleuritis of longvliesontsteking. Eenmaal bij de deur zei hij tegen mijn licht wantrouwige grootmoeder: 'Ik kom Piet bezoeken, niet als predikant hoor, maar als vriend.' Waarop hij zonder moeite werd binnengelaten.

Zo terugkijkend, zie ik mijn grootvader als een stil en diepgelovig man aan wie iedere vorm van uiterlijke vroomheid en moralisme vreemd was. Altijd luidde zijn eenvoudig, even hardop als monotoon uitgesproken, tafelgebed hetzelfde: 'Eer wij tot U roepen Heer, hoort Gij reeds, amen.'

Als kind moest ik daar trouwens geweldig om giechelen, iedere keer wanneer ik er aan tafel na de maaltijd getuige van was. Erger, als puber imiteerde ik die als een diesel biddende grootvader regelmatig, tot ik doorkreeg hoe wijs zijn woorden waren. Ze waren de echo van een vorm van overgave aan een persoonlijke God zoveel groter dan wij, mensen, zelf. De God die hem gespaard had.

Maar hoe groot zijn dankbaarheid ook was, die hoefde niet aan de grote klok te worden gehangen. Van mijn grootvader geen grote getuigenissen of oordelen, noch complexe uiteenzettingen over hoe de wereld en het leven in elkaar staken. Integendeel, hij toonde zijn dankbaarheid iedere dag opnieuw met dezelfde schaarse woorden. En dus zei hij na iedere maaltijd tegen Annie: 'Nog nooit zo lekker gegeten als vandaag', en sprak hij voor iedere maaltijd altijd weer die kinderlijke bede uit met de klank van een gedicht: 'Eer wij tot U roepen Heer, hoort Gij reeds, amen.'

Dachau

Ik moet een jaar of acht geweest zijn toen ik tijdens een logeerpartij aan de Fernhoutstraat op de overloop een opmerkelijk stuk wasgoed aan de lijn aantrof. Jas en broek deden nog het meeste denken aan een dikke pyjama of een stevig verticaal gestreept 'De dikke- en de dunne'-pak, zoals ik dat kende van het witte doek uit de huisbioscoop van onze melkboer Kamsteeg. Wat was dit voor uniform? En hoe

kwam opa daaraan? In mijn nieuwsgierigheid raakte ik voorzichtig de op de draad versleten stof aan, waarbij mijn oog op de rode driehoek met daaronder een lang en vreemd getal viel.

Het pyjampak was niet het enige object dat mijn nieuwsgierigheid wekte. Het zolderkamertje waar ik sliep, lag pal achter opa's werkkamer. Tegen de wand van de werkkamer stond, heel overzichtelijk, een eikenhouten bureau met laden waarin behalve paperassen, tolletjes en potloden ook verscheidene medailles lagen. En aan de muur ernaast hingen meerdere sabels. Hoe stoer toch, en hoe weinig passend bij de eerste indrukken die ik van m'n ouwe opa had. Maar wat ik ook zag of dacht, vragen durfde ik er niet naar, het voelde als een wereld waar ik als kind geen deel aan had.

Het vriendelijk stoffige, maar ook ongrijpbare beeld dat ik van opa had werd enkele jaren later nogal hardhandig bijgesteld toen mijn grootvader zich in de zomer van 1970 in Canada bij zijn geëmigreerde zwager Harm Mulder en schoonzus Wiet thuis boven aan de trap van het basement verstepte en hard naar beneden viel. Zo, met zijn kop op de vloer. Wekenlang lag hij met een ernstige schedelbasisfractuur in het ziekenhuis en zoals dat gaat als er voor iemands leven wordt gevreesd: dan komen de verhalen. Nu was het moment daar waarop mijn moeder het geheim achter opa's pyjama prijs gaf: het bleek het pak dat hij tijdens zijn gevangenschap in het concentratiekamp van Dachau dag en nacht gedragen had.

Vandaar die rode driehoek en dat nummer!

69075

'Maar wat had opa dan gedaan dat hij daarheen moest?'

'Opa heeft geweigerd Joden op te halen in de oorlog,' verklaarde mijn moeder kort en krachtig, 'en daarvoor moest hij naar Dachau toe.'

Het duurde tot ik een jaar of zestien was voordat ik opa zelf naar zijn verleden durfde te vragen. Dat was het moment dat mijn grootvader zei: 'Lees Hoornik maar.' Daar moest ik het verder mee doen.

Later heb ik me nog vaak afgevraagd waarom hij mij nooit op zijn memoires wees. Volgens mijn nichtje Annegreet van 't Hul heeft dat ondanks zijn opgeruimde en sterke karakter toch te maken met een verborgen oorlogstrauma. En ook neef Pieter Treep, die als jochie op 4 mei jarenlang hand in hand met opa opliep naar het Kamper oorlogsmonument aan de oevers van de IJssel, waar opa jaarlijks een van de bloemenkransen voor de gevallenen mocht leggen, sluit niet uit dat er achter die altijd goedgehumeurde opa nog een heel andere opa woonde.

Toen ik als student geschiedenis eindelijk een via mijn ouders verkregen kopie van zijn kampherinneringen las, viel me op dat ze zeer minutieus geschreven waren. Geheel in de stijl van de proces-verbalen die hij als agent gewend was op te

stellen. Heel soms voelde je door de regels heen zijn sarcasme, zoals in zinnen over het drie keer per dag aantreden voor appel in Vught: 'Dat waren de hoogtepunten van den dag, tenminste voor de moffen.' En soms ook diepe rouw, met name in de herinneringen aan zijn verloren kameraden. Neem de woorden die hij wijdt aan zijn trouwe vriend Harm Ham, die in november 1944 van Dachau werd overgebracht naar Auschwitz om niet meer terug te keren: 'Wij sliepen in hetzelfde bed en hadden alles samen. Twee broers konden niet intiemer met elkaar omgaan...' Maar verder zo kaal mogelijk en sober als een proces-verbaal kan zijn.

Ook over zijn motieven voor zijn weigering om Joden op te halen is opa bescheiden. Hij voorzag al vroeg de grote dreiging van Hitlers denken, van diens verheerlijking van bloed en bodem en het daaraan gekoppelde antisemitisme. Voor opa waren de Joden niet alleen 'kinderen Israëls' maar boven alles gewone Nederlandse staatsburgers. En daar bleef je met je handen van af. Had hij eerder zijn taken als politieman onder vreemd gezag voor zijn geweten nog kunnen combineren met de rol die hij vervulde binnen kerk en verzet, de avond van de 16de november 1942 werd voor hem 'de teerling geworpen'. Dit met grote gevolgen voor hem en niet minder voor zijn Annie en de zes kinderen Boukje, Geertje, Elly, Tiny, Harry en Roel.

Maar zoals eerder ter sprake kwam: opa heeft me nooit op zijn eigen memoires gewezen. 'Lees Hoornik maar,' daar hield hij het bij.

Het bleek een levensbron. Dankzij de werken van Ed. Hoornik werd ik de geschiedenis in gezogen. Niet opa, maar Hoornik werd de gids die mij de gruwelijkheden van de nazi's tot in de uiterste consequentie openbaarde:

Sedert wij zelf in Dachau zijn, hebben wij het grote sterven dag in dag uit meegemaakt. Vele wintermorgens, op weg naar de desinfectie, zag ik, gaande langs de achterkant der gesloten barakken, de als vuil weggeworpen doden aan het einde van de Blockstraat. Soms, des nachts, zag ik hen opnieuw. Lugu-ber scheen maanlicht op de tot op hun botten uitgeteerde lichamen. Andere nachten regende het of viel sneeuw in hun ogen, die nog open waren...¹

Het was Hoornik die mij opriep het spoor van mijn grootvader terug te volgen. Al kon ik aanvankelijk de diepere betekenis van zijn werk lang niet vatten, iets ervan werd tastbaar toen ik in de zomer van 1975 Dachau met mijn ouders en mijn zus Nienke op weg naar Tirol voor het eerst bezocht. Het was een meer dan bizarre ervaring. Er was nog geen bibliotheek of uitgebreid herdenkingscentrum op het voormalig kampterrein te vinden. Er stond alleen een kapel (de 'Totesangst-Christi-Kapelle'), een abstract monument vol knekels en een enkele voor de bezoeker ingerichte barak waar de geschiedenis aan de hand van een foto-